

Travišča in mokrišča

Mitja Kaligarič

Reka Drava je ves čas spreminjala svojo strugo: prinašala je pesek in prod, poplavljala obrečne pragozdove, spodnašala teren in ga spet drugje nanašala. Toda ravnina je bila za človeka še kljub vsemu najbolj varna. Ob velikih rekah so potekale selitve ljudstev v prazgodovini, tod je potekala antična komunikacija med Rimom in Panonijo ter drugimi vzhodnimi provincami imperija. Ravnica je prijazna za kmetovanje, zato je začel človek zgodaj izsekavati poplavne gozdove, jih spreminjati v sebi koristne površine, ki jih je izrabljal ekstenzivno: pašnike, travnike, njive.

Toda rastlinski svet nižinske rečne ravnice ni izginil dokončno - nasprotno: med Mariborom in Zavrčem najdemo še veliko ostankov rečne dinamike in njenih vegetacijskih oblik - poplavnih gozdov, gozdnih travnikov, vlažnih travnikov, močvirij, vrbišč in zastajajočih stoječih voda.

V tradicionalni kmetijski krajini, ob Dravi lepo ohranjeni tja do polovice dvajsetega stoletja, sta poselitev in raba tal sledili naravni dinamiki: poselitev nad zgornjo dravsko teraso, ki jo stoletne vode niso dosegle, njive nekoliko nižje, travniki še nižje, saj so jim občasne poplave prinesle dodatna

Ostanek gozdnih travnikov v krajinskem parku Šturmovci. Foto: Mitja Kaligarič.

hranila, ob sami reki, v širino prepleteni z okljukami, mrtvimi rokavi, ponekod pa tudi z izviri studenčnic, pa so modri prebivalci ohranili zeleni plašč poplavnih gozdov, zadrževalni (retenzijski) pas, ki je ustavljal in popivnal vodo ob poplavih ter s tem varoval tla pred erozijo in pred naraslo vodo kmetijske površine.

Toda človek je sebi v prid izkoristil tudi poplavne gozdove, katerih ostanki se zdijo danes neprehodna džungla, nekoč pa se je v njih tudi paslo in kosilo. Nastali so enkratni življenjski prostori, »gozdni travniki«, katerih zadnji ostanki so v Šturmovcih, ter »travniki v gozdu«, katerih zadnji ostanki so se ohranili tja do konca dvajsetega stoletja, danes pa jih lahko le še slutimo ponekod med Markovci in Ormožem. O njih bo tekla beseda v tem članku.

Gozdni travniki

Gozdni travniki so območja z redkimi drevesi, ki so na daleč videti kot gozd, saj so krošnje skoraj sklenjene, vendar ni nobenih podstojnih plasti, grmovja in tudi značilne gozdne podrasti ne. Skrbno načrtovano izsekavanje oziroma puščanje dreves namreč prepušča do tal dovolj svetlobe, ki omogoča uspevanje svetloljubnih travniških vrst. V »podrasti« sta torej značilni travniška flora in vegetacija, ki se tudi vzdržujeta z vsakoletno košnjo. Značilnost teh travnikov je, da so redno poplavljeni, drevesa poskrbijo za zadrževanje tal pred erozijo in absorpcijo vode – služijo torej hkrati kot zadrževalni (retenzijski) pas in kot vir krme. Vse to je bilo ohranjeno še v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja v izredno pestri obliki in na dokaj veliki površini na območju Šturmovcev, trikotniku med Dravo, Dravinjo in naseljem Šturmovci pri Ptujju.

Območje je v geološki preteklosti izoblikovala Drava s svojimi nanosi proda in peska, z izgradnjo akumulacijskega Ptujškega jezera in hidroenergetskih kanalov pa se je dinamika ustavila. Vendar se nekdanja dinamika kaže še danes. Fossilni prodi so za-

rasli z gozdnimi travniki. Dejstvo, da teh travnikov nikoli niso gnojili, da je podlaga prodnata, plast prsti pa zelo tanka, je prispevalo k temu, da imamo danes tam zaradi deleža apnenega proda razmeroma slabo hranljivo, suho in bazično rastišče.

Prav zato pa je flora na teh travnikih tako bogata z vrstami, tudi tistimi, ki jim tako rastišče posebej ustreza in jih imenujejo toploljubne in bazofilne vrste. »Krči«, kot domačini tudi imenujejo te gozdne travnike, so travniški sestoji, v katerih prevladuje trava pokončna stoklasa (*Bromus erectus*), sicer značilna za karbonatna pobočja, ne pa za ravnico. Toda prav omenjene razmere odcejenih prodnatih tal ustvarijo podobne razmere. Gozdnati travniki imajo torej značilno sestavo suhih travnikov, v njih pa se pojavi tudi vpliv srednje hranljivih travnikov - visokega pahovkovja. Najbolj pisani so meseca maja. Takrat namreč cvetijo kukavice in druge orhideje. Najpogostejša je čeladasta kukavica (*Orchis militaris*), ki raste na negojenih travnikih za zdaj še pogosto. Manj pogoste vrste iz rodu kukavic, ki jih srečamo prav na teh travnikih, so še navadna kukavica (*O. morio*), pikastocvetna (*O. ustulata*) in trizoba kukavica (*O. tridentata*). Nekoliko kasneje na takih travnikih zacveti piramidasti pilovec (*Anacamptis pyramidalis*) s čudovitimi temno rdečimi socvetji. Ker takšna rastišča v Šturmovcih hitro izginjajo, je predvsem pilovec našel ustrezno nadomestno rastišče na več mestih na travnatih brežinah (nasipu) hidroenergetskega kanala med Ptujem in Ormožem.

V Šturmovcih in na nasipu uspeva osjeliko mačje uho (*Ophrys sphegodes*), ki je rastlina suhih bazičnih travnikov in toplih leg. Že na koncu poletja nas razveseli še ena orhideja, belocvetna zavita škrbica (*Spiranthes spiralis*). Toploljubne travniške vrste pa ne najdemo le med orhidejami. Kosmati škrbotec (*Rhinanthus alectorolophus*) je na negojenih travnikih v Šturmovcih pogost, to pa je za zdaj eno od redkih znanih nahajališč v subpanonskem delu Slovenije. Od

drugih škrobotcev ga ločimo po puhasto dlakavi čaši. Na sončnih mestih vidimo cveteti spomladi tudi dve vrsti petoprstnikov - pritličnega (*Potentilla pusilla*), ki ima živo rumene cvetove, in belega (*P. alba*). Pred košnjo so ti travniki vsi pisani od vrst, ki pomenijo inventar suhih »brometalnih« travnikov, kot na primer travniška kadulja (*Salvia pratensis*), gorska detelja (*Trifolium montanum*), srednji trpotec (*Plantago media*), gomoljasta zlatica (*Ranunculus bulbosus*), čopasta grebenuša (*Polygala comosa*) ...

Precej je tudi vrst polsuhih travnikov visokega pahovkovja, kot na primer ripeča zlatica (*Ranunculus acris*), travniška kozja brada (*Tragopogon pratensis*), poljski grint (*Knautia arvensis*) in druge. To so seveda pogoste vrste, toda v biotsko osiromašeni ravnici med Mariborom in Središčem vsekakor pomembne za biotsko pestrost.

Toda take travnike bomo lahko občudovali v Šturmovcih le do tedaj, ko jih tisti, ki gospodarijo z njimi, ne bodo začeli gnojiti ali spreminjati v njive. To pa

Polsenco gozdnih travnikov obožuje čeladasta kukavica.

Foto: Mitja Kaligarič.

se je, na žalost, v dobršni meri že zgodilo: stanje je - vsaj za daljši čas - nepopravljivo. Največja grožnja za njihov obstoj pa je seveda opuščanje. Med drevesi prodre dovolj svetlobe, da se v podrasti naseli zelo konkurenčna invazivna zlata rozga (*Solidago gigantea*). Z izjemno gostim podzemnim prepletom korenin je zelo uspešna rastlina, ki jo zdesetka šele pomanjkanje svetlobe v poznih stopnjah vračanja gozda. Zato je treba, da s košnjo ohranimo vsaj še ostanke gozdnih travnikov.

»Travniki v gozdu«

Treba je vedeti, da so gozdovi v drugi polovici devetnajstega stoletja pokrivali sa-

mo približno tretjino današnjega ozemlja Slovenije. Površina gozdov v Sloveniji se kot posledica opuščanja kmetijske rabe in zmanjševanja poseljenosti podeželja povečuje že dobrih stodvajset let. Delež gozda je tako s 36 odstotkov leta 1875 oziroma 48 odstotkov leta 1961 narasel na 56 odstotkov leta 2000 (https://www.arso.gov.si/narava/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/biot-ska_raznovrstnost2.pdf). Po podatkih Zavoda za gozdove Slovenije je gozdnatost v Sloveniji že več kot 58-odstotna (http://www.zgs.si/gozdovi_slovenije/o_gozdovih_slovenije/gozdnatost_in_pestrost/index.html). Na žalost pa so poplavni gozdovi ob Dravi doživeli nasprotno usodo, saj so v dvajsetem

Polsubi travniki so razviti le še redkokje na fosilnih prodih – sestoj s prevladujočo gorsko deteljo v Šturmovcib.

Foto: Mitja Kaligarič.

stoletju bili gozdovi v veliki meri izkrčeni in spremenjeni v ogromne njivske površine, kjer plitva plast prsti nad fosilnimi prodi ne omogoča učinkovite kmetijske proizvodnje. Visoke vode prst občasno odnesejo in razgalijo prod ... Nekoč je poplavni gozd prst zadrževal, voda je zastajala in vegetacija jo je »popivnala« in evapotranspirirala, tako da je blagodejno vplivala na zmanjševanje poplavnih konic dolvodno. Vendar poplavni gozd ni bil vselej neprehodna »džungla«: v gozdovih so steljarili, ponekod pa tudi kosili. Tako je ob Dravi nastala arhaična oblika nekakšnega »travnika v gozdu«, kjer so lastniki parcel selektivno izsekali posamezna drevesa, pripustili v podrast svetlobo

in se je tam zaradi svetlobe in košnje razvila vegetacija s prevladujočimi travami, na primer gloto, visoko pahovko, pasjo travo in podobnimi, vmes pa tudi značilne travniške rastline, od katerih je najbolj markantna čeladasta kukavica (*Orchis militaris*), ki ima rada polsenco, ki jo nudijo napol zasenčeni travniki v gozdu.

Vlažni in suhi travniki

In že smo pri negozdnih mokriščih. Pomemben del nižinskega sveta, kjer se skriva največja botanična pestrost (biodioverziteta), so ravno mokrišča. Sem štejemo vse vodne življenjske prostore (mlake, rečne rokave, potoke, jarke in podobno), močvirja, mo-

Pokošen »travnik v gozdu« pri Muretincih. Foto: Mitja Kaligarič.

čvirne travnike, vlažne travnike in tudi vse izrazito umetne življenjske prostore: melioracijske jarke, opuščene izkope gramoza in peska pa vse do znamenitih Ormoških lagun.

Ne moremo se posvetiti posameznim združbam niti ne naštevati vseh mokriščnih vrst, zato se omejimo le na znamenitosti in redkosti. Vsakdo pozna rumenocvetno močvirsko peruniko (*Iris pseudacorus*), ki ni redka, kot tudi niso redki rogozi (predvsem širokolistni - *Typha latifolia*), ježki (*Sparganium erectum* in *S. emersum*), trstičevje (*Phragmites communis*), navadno in klobučasto ločje (*Juncus effusus* in *J. conglomeratus*).

Struge potokov in melioracijskih jarkov pre-

raščajo tudi brestovolistna sračica (*Filipendula ulmaria*), navadna krvenka (*Lythrum salicaria*) in v *Rdeči knjigi redkih in ogroženih vrst* navedena kobilasta vodoljuba (*Butomus umbellatus*), ki na ravnici med Ormožem in Forminom neredko uspeva v velikih množinah prav v melioracijskih jarkih. Nekoč pogosta vrsta vlažnih travnikov - močvirska logarica (*Fritillaria meleagris*) - je zaradi melioracij skoraj izginila: najdemo jo le še tu in tam jugovzhodno od Formina. Spada med z zakonom zavarovane vrste v flori Slovenije. Prav tako redka močvirska cvetlica je sivi osat (*Cirsium canum*), ki raste pri Osluševcih in spada med panonske vrste, ki prodirajo v Slovenijo z vzhoda. Na travni-

Visoko šasje z močvirsko peruniko. Foto: Mitja Kaligarič.

kih vzdolž Drave uspevajo tudi za gnojenje tako občutljive orhideje. V nižinskem svetu ob Dravi je še razmeroma pogosta čeladasta kukavica (*Orchis militaris*), ki uspeva tudi v izsušenih lokah med topoli, pridružujeta pa se ji redkejši navadna (*Orchis morio*) in trizoba kukavica (*Orchis tridentata*). Zadnji dve ljubita tudi bolj sušna negnojena travišča, ki pa jih v nižinskem svetu ni več.

Nekaj je ob Dravi tudi izrazito suhih rastišč. Tak je suhi breg nasipa dravskega kanala, ki v tem primeru služi kot nadomestni življenjski prostor, ali pa na primer izkopi gramoza. Na bregu in kroni nasipa Ptujkega jezera in kanala Drave lahko srečamo nekatere redke orhideje, kot na primer osjेलiko in čmrljeliko mačje uho (*Ophrys sphegodes*, *O. holoserica*), ki sta prav nenavadni cvetlici, saj z osrednjim listom v cvetu - medeno ustno - oponašata kosmati zadek žuželk. V presenetljivih množinah se na nasipu pojavlja piramidasti pilovec (*Anacam-*

tis pyramidalis). Na suhih traviščih nasipa ali v opuščenih kopih gramoza najdemo še druge redke in zanimive rastline, na primer rumenkasti grint (*Scabiosa ochroleuca*) in vijoličasti lučnik (*Verbascum phoeniceum*) - ostale vrste tega rodu so rumene.

Tako lahko zaključimo, da je ravnica ob Dravi prava kombinacija naravnih in antropogenih ter vlažnih in suhih življenjskih prostorov. Najdemo ostanke starodavne rabe, nekaj ostankov ekstenzivne rabe, a danes prevladujejo njive, med njimi tudi slabo rodovitne poplavnemu pasu »na silo« iztrgane površine na plitvih tleh fosilnih prodov, ki imajo zelo slabo rodnost. Prihodnost dravske ravnice bi zato bila vrnitev teh površin reki, kar bi prineslo ne le večjo poplavno varnost, pač pa tudi večjo biotsko pestrost vrst in življenjskih prostorov.

Dr. Mitja Kaligarič je profesor botanike na Univerzi v Mariboru. Bil je mentor petim doktorantom in številnim magistrantom in diplomantom. Znanstveno in strokovno se ukvarja s floro, vegetacijo in krajinsko ekologijo. Napisal je več kot osemdeset izvirnih znanstvenih člankov ter številne strokovne in poljudne prispevke. Posveča se tudi varstvu narave in fotografiji.